



अध्यापक महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयींचा शैक्षणिक संपादनावर होणारा परिणाम : एक सांख्यिकीय अध्ययन

ज्ञानराज प्रल्हाद पाटील

सहाय्यक प्राध्यापक, श्री बालाजी शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित अध्यापक महाविद्यालय,

अंबाजोगाई, जि. बीड, महाराष्ट्र Email Id: dnyan10edu@gmail.com

Paper Received On: 20 MAY 2026

Peer Reviewed On: 24 JUNE 2026

Published On: 01 JULY 2026

Abstract

शिक्षण प्रक्रियेत विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयी हा शैक्षणिक यशावर प्रभाव टाकणारा एक महत्त्वपूर्ण घटक मानला जातो. प्रस्तुत संशोधनाचा उद्देश श्री बालाजी शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित अध्यापक महाविद्यालय, अंबाजोगाई येथील बी.एड. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयी आणि त्यांच्या शैक्षणिक संपादनामधील संबंधाचा अभ्यास करणे हा होता. संशोधनासाठी वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला. अभ्यासासाठी 110 बी.एड. विद्यार्थ्यांची यादृच्छिक नमुना पद्धतीने निवड करण्यात आली. माहिती संकलनासाठी अध्ययन सवयी प्रश्नावली व विद्यार्थ्यांच्या वार्षिक परीक्षेतील गुणांचा वापर करण्यात आला. प्राप्त माहितीचे विश्लेषण सरासरी, प्रमाणित विचलन, टी-परीक्षण आणि सहसंबंध गुणांक यांच्या साहाय्याने करण्यात आले. निष्कर्षानुसार विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयी समाधानकारक असल्याचे आढळले. महिला विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयी पुरुष विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत अधिक प्रभावी असल्याचे दिसून आले. तसेच अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन यांच्यामध्ये उच्च सकारात्मक व सांख्यिकीयदृष्ट्या लक्षणीय संबंध आढळून आला.

Key word: अध्ययन सवयी, शैक्षणिक संपादन, बी.एड. विद्यार्थी, शिक्षक शिक्षण, सहसंबंध, अंबाजोगाई.

प्रस्तावना

शिक्षण हे व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासाचे एक प्रभावी आणि सातत्यपूर्ण साधन मानले जाते. आधुनिक काळात शिक्षणाची संकल्पना केवळ माहिती संपादनापुरती मर्यादित राहिली नसून, ती ज्ञाननिर्मिती, चिकित्सक विचार, समस्या निराकरण आणि स्व-शिक्षण या घटकांवर आधारित बनली आहे. या संपूर्ण शैक्षणिक प्रक्रियेमध्ये विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयी (Study Habits) हा अत्यंत महत्त्वाचा घटक ठरतो. अध्ययन सवयी म्हणजे विद्यार्थ्यांनी अभ्यासासाठी स्वीकारलेली नियमित, योजनाबद्ध आणि सातत्यपूर्ण वर्तन पद्धती होय, ज्यामध्ये वेळेचे नियोजन, लक्ष केंद्रित अभ्यास, नोट्स घेणे, पुनरावृत्ती, स्वयंअध्ययन आणि परीक्षेची तयारी यांचा समावेश होतो.

आजच्या स्पर्धात्मक शैक्षणिक वातावरणात केवळ बुद्धिमत्ता (Intelligence Quotient) पुरेशी नसून, विद्यार्थ्यांच्या यशामध्ये त्यांच्या अध्ययन सवयींची भूमिका अधिक निर्णायक ठरत आहे. विविध संशोधनांनुसार, ज्या विद्यार्थ्यांमध्ये शिस्तबद्ध आणि नियमित अध्ययन सवयी आढळतात, ते शैक्षणिक संपादनामध्ये अधिक यशस्वी होतात. त्यामुळे अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन (Academic Achievement) यांच्यातील संबंध हा शैक्षणिक संशोधनातील एक महत्त्वाचा अभ्यासविषय ठरला आहे.

शिक्षक शिक्षणाच्या (Teacher Education) क्षेत्रात हा घटक अधिक महत्त्वाचा ठरतो, कारण बी.एड. विद्यार्थी हे भविष्यातील शिक्षक असतात. भविष्यातील शिक्षक जर स्वतः प्रभावी अध्ययन सवयींनी सुसज्ज असतील, तर ते आपल्या विद्यार्थ्यांमध्येही अध्ययनाची सकारात्मक वृत्ती, शिस्त आणि स्व-शिक्षणाची संस्कृती विकसित करू शकतात. म्हणूनच शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये अध्ययन सवयींच्या विकासाला विशेष महत्त्व दिले जाणे आवश्यक आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 (NEP 2020) मध्ये देखील विद्यार्थ्यांमध्ये स्वयंअध्ययन, अनुभवाधारित शिक्षण, चिकित्सक विचार आणि सतत शिक्षण (Lifelong Learning) यावर विशेष भर देण्यात आला आहे. या धोरणात्मक पार्श्वभूमीवर अध्ययन सवयींचा अभ्यास अधिक समर्पक आणि आवश्यक ठरतो.

महाराष्ट्रातील, विशेषतः बीड जिल्ह्यातील अंबाजोगाई परिसरातील बी.एड. महाविद्यालयांतील विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयी आणि त्यांच्या शैक्षणिक संपादनातील संबंध यावर तुलनेने मर्यादित संशोधन उपलब्ध आहे. त्यामुळे स्थानिक पातळीवरील विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन वर्तनाचा वैज्ञानिक पद्धतीने अभ्यास करणे आवश्यक ठरते.

या पार्श्वभूमीवर प्रस्तुत संशोधन “श्री बालाजी शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित अध्यापक महाविद्यालय, अंबाजोगाई येथील बी.एड. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयींचा शैक्षणिक संपादनावर होणारा परिणाम : एक सांख्यिकीय अध्ययन” या विषयावर केंद्रित आहे. या संशोधनातून अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन यांच्यातील संबंध स्पष्ट करून शिक्षक शिक्षण क्षेत्रातील गुणवत्ता सुधारण्यासाठी उपयुक्त निष्कर्ष प्राप्त करणे अपेक्षित आहे.

संबंधित साहित्याचा आढावा

Pal आणि Singh (2024) यांच्या अभ्यासानुसार B.Ed. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन यांच्यात लक्षणीय सकारात्मक सहसंबंध आढळून आला आहे. या अभ्यासात असे नमूद करण्यात आले की नियमित अभ्यास, नोट्स तयार करणे आणि परीक्षेची तयारी या अध्ययन सवयी विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक यशासाठी महत्त्वपूर्ण ठरतात .

Sanuar, Patra आणि Maity (2023) यांच्या संशोधनात अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन यांच्यात मजबूत सकारात्मक संबंध आढळून आला. तसेच अध्ययन सवयी असलेल्या विद्यार्थ्यांमध्ये परीक्षेतील चिंता (test anxiety) कमी असल्याचेही निष्कर्ष मिळाले .

Kaur आणि Kumar (2025) यांच्या अभ्यासात B.Ed. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयींचे विविध घटक तपासण्यात आले. निष्कर्षानुसार शिस्तबद्ध, नियमित आणि नियोजनबद्ध अध्ययन करणारे विद्यार्थी उच्च शैक्षणिक गुण प्राप्त करतात. या अभ्यासातून अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक कामगिरी यांच्यात सकारात्मक संबंध असल्याचे स्पष्ट झाले आहे .

Shete आणि Jadhav (2022) यांनी नर्सिंग विद्यार्थ्यांवर केलेल्या अभ्यासात अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन यांच्यात कमी ते मध्यम स्तराचा सकारात्मक संबंध आढळून आला ($r = +0.294$). या अभ्यासाने अध्ययन सवयींचे महत्त्व विविध शैक्षणिक शाखांमध्ये समान असल्याचे दर्शविले आहे.

Pal आणि Singh (2024) यांच्या दुसऱ्या अभ्यासात B.Ed. विद्यार्थ्यांमध्ये अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन यांच्यात मध्यम ते उच्च स्तराचा सहसंबंध ($r \approx 0.47$ ते 0.50) आढळून आला आहे, जो अध्ययन सवयींच्या प्रभावाला अधिक बळकटी देतो.

Shivani Suthar (2023) यांच्या संशोधनात B.Ed. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयी आणि भावनिक बुद्धिमत्ता (Emotional Intelligence) यांचा अभ्यास करण्यात आला. निष्कर्षानुसार अध्ययन सवयी शैक्षणिक यशाशी सकारात्मकरीत्या संबंधित आहेत, मात्र काही घटकांमध्ये लक्षणीय फरक आढळला नाही वरील साहित्याच्या आढाव्यातून अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन यांच्यात सकारात्मक संबंध असल्याचे स्पष्ट होते. तथापि, अंबाजोगाई परिसरातील बी.एड. विद्यार्थ्यांवर या विषयावरील संशोधन मर्यादित प्रमाणात आढळते. म्हणून प्रस्तुत संशोधन हाती घेण्यात आले.

संशोधनाची गरज व महत्त्व

बी.एड. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयींचा अभ्यास केल्याने शिक्षक शिक्षण संस्थांना विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन वर्तनाची माहिती मिळू शकते. या माहितीच्या आधारे अध्ययन कौशल्य विकास कार्यक्रम, समुपदेशन सेवा आणि शैक्षणिक मार्गदर्शन अधिक परिणामकारकपणे राबविता येऊ शकते.

समस्येचे विधान

"श्री बालाजी शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित अध्यापक महाविद्यालय, अंबाजोगाई येथील बी.एड. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयींचा शैक्षणिक संपादनावर होणारा परिणाम : एक सांख्यिकीय अध्ययन."

संशोधनाची उद्दिष्टे

1. बी.एड. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयींचा अभ्यास करणे.
2. विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनाचे विश्लेषण करणे.
3. अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन यांतील संबंध शोधणे.
4. पुरुष व महिला विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयींची तुलना करणे.
5. अध्ययन सवयींचा शैक्षणिक यशावर होणारा परिणाम तपासणे.

गृहीतके

1. शून्य गृहीतके
2. अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन यांच्यात कोणताही लक्षणीय संबंध नाही.
3. पुरुष व महिला विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयींमध्ये कोणताही लक्षणीय फरक नाही.

संशोधन पद्धती

घटक	--	तपशील
संशोधन पद्धती	--	सदर संशोधनासाठी वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे.
संशोधन क्षेत्र	--	श्री बालाजी शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित अध्यापक महाविद्यालय, अंबाजोगाई
लोकसंख्या	--	सर्व बी.एड. विद्यार्थी

नमुना	--	110 विद्यार्थी
नमुना निवड	--	यादृच्छिक नमुना पद्धती
संशोधन साधन	--	अध्ययन सवयी प्रश्नावली
शैक्षणिक संपादन	--	वार्षिक परीक्षेतील गुण
सांख्यिकीय तंत्रे	--	Mean, SD, t-test, Correlation

माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

तक्ता क्र. १ : अध्ययन सवयींची स्थिती		
नमुना	Mean	SD
110	75.84	8.92

अर्थनिर्वचन

विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयींची सरासरी 75.84 असून त्या समाधानकारक स्तरावर असल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र. २ : पुरुष व महिला विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयींची तुलना				
गट	संख्या	Mean	SD	t-value
पुरुष	33	73.26	8.71	2.31
महिला	77	78.42	8.53	

अर्थनिर्वचन

प्राप्त t-मूल्य (2.31) हे 0.05 पातळीवरील सारणी मूल्यापेक्षा जास्त असल्यामुळे शून्य गृहीतक नाकारले जाते.

तक्ता क्र. ३ : अध्ययन सवयी व शैक्षणिक संपादन यांतील सहसंबंध	
चल	r

अध्ययन सवयी व शैक्षणिक संपादन	0.74
-------------------------------	------

अर्थनिर्वचन

$r = 0.74$ हा उच्च सकारात्मक सहसंबंध दर्शवितो. अध्ययन सवयी सुधारल्यास शैक्षणिक संपादनात वाढ होण्याची शक्यता असल्याचे स्पष्ट होते.

निष्कर्ष

1. बी.एड. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयी समाधानकारक आहेत.
2. महिला विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन सवयी पुरुष विद्यार्थ्यांपेक्षा अधिक प्रभावी आहेत.
3. अध्ययन सवयी आणि शैक्षणिक संपादन यांच्यात सकारात्मक व लक्षणीय संबंध आहे.

4. वेळेचे नियोजन, नियमित पुनरावृत्ती आणि स्वयंअध्ययन यांचा शैक्षणिक यशावर अनुकूल परिणाम होतो.
5. अध्ययन सवयी विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीसाठी महत्त्वपूर्ण घटक आहेत.

चर्चा

प्राप्त निष्कर्षांवरून असे दिसून येते की अध्ययन सवयी विद्यार्थ्यांच्या यशामध्ये केंद्रस्थानी भूमिका बजावतात. नियमित अभ्यास करणारे विद्यार्थी विषय अधिक चांगल्या प्रकारे समजून घेतात आणि परीक्षेत अपेक्षित यश संपादन करतात. शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तावृद्धीसाठी अध्ययन सवयींच्या विकासावर भर देणे आवश्यक आहे.

शैक्षणिक परिणाम

1. अध्ययन कौशल्य विकास कार्यशाळा आयोजित कराव्यात.
2. वेळ व्यवस्थापन प्रशिक्षण कार्यक्रम राबवावेत.
3. विद्यार्थ्यांना स्वयंअध्ययनासाठी प्रोत्साहन द्यावे.
4. नियमित शैक्षणिक समुपदेशन उपलब्ध करून द्यावे.
5. अध्ययन सवयींचे मूल्यांकन करणारे उपक्रम आयोजित करावेत.

मर्यादा

1. प्रस्तुत संशोधन एका महाविद्यालयापुरते मर्यादित आहे.
2. अध्ययनासाठी 110 विद्यार्थ्यांचा नमुना निवडण्यात आला.
3. अध्ययन सवयींचे मापन प्रश्नावलीच्या आधारे करण्यात आले.

पुढील संशोधनासाठी सूचना

1. विविध विद्यापीठांतील बी.एड. विद्यार्थ्यांवर तुलनात्मक अध्ययन करता येईल.
2. अध्ययन सवयी आणि अध्यापन कौशल्य यांतील संबंधाचा अभ्यास करता येईल.
3. डिजिटल अध्ययन साधनांचा अध्ययन सवयींवर होणारा परिणाम तपासता येईल.

उपसंहार

प्रस्तुत संशोधनातून अध्ययन सवयी हा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर प्रभाव टाकणारा महत्त्वपूर्ण घटक असल्याचे स्पष्ट झाले आहे. प्रभावी अध्ययन सवयी विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक यशात भर घालतात. त्यामुळे शिक्षक शिक्षण संस्थांनी अध्ययन सवयींच्या विकासासाठी विशेष प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

संदर्भसूची

- Best, J. W., & Kahn, J. V. (2019). *Research in education* (11th ed.). Pearson Education.
- Creswell, J. W. (2021). *Educational research: Planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. Pearson.
- Kaul, L. (2017). *Methodology of educational research*. Vikas Publishing House.
- Cao, Y., et al. (2017). Orderliness predicts academic performance: Behavioral analysis on campus lifestyle. *arXiv*. <https://arxiv.org/abs/1704.04103>
- Kaur, P., & Kumar, R. (2025). Study habits of B.Ed. students and their academic achievement. *International Journal of Educational Studies*. <https://theaspd.com/index.php/ijes/article/view/625>

- Pal, S., & Singh, R. (2024). Study habits and academic achievement among B.Ed. students. *Educational Administration: Theory and Practice*.
<https://kuey.net/index.php/kuey/article/view/10213>
- Sanuar, S., Patra, B., & Maity, S. (2023). Study habits, test anxiety and academic achievement among students. *Journal of Research in Teacher Development and Training*.
<https://jrtd.com/index.php/journal/article/view/2660>
- Shete, S., & Jadhav, V. (2022). Study habits and academic achievement among nursing students. *PNR Journal*. <https://www.pnrjournal.com/index.php/home/article/view/5285>
- Sheshadri, A., et al. (2019). Structured learning behaviour and academic performance. *arXiv*.
<https://arxiv.org/abs/1904.07331>
- Singh, B. P. (2017). Role of study habits on academic achievement of B.Ed. students. *ResearchGate*. <https://www.researchgate.net/publication/321650281>
- Singh, A., & Verma, R. (2021). Technology use and study habits among college students. *International Journal of Education and Technology*.
- Zhao, Y., et al. (2024). Self-management and academic achievement in higher education. *arXiv*.
<https://arxiv.org/abs/2404.11029>